

Modern Devlet Kuramının Doğuşunda Niccolò Machiavelli'nin Rolü ve Etkisi

Hamit Emrah BERİŞ*

Öz: Bu çalışmada, modern devlet kuramı açısından Machiavelli'nin rolü tartışılmaktadır. Machiavelli, moderniteyle doğan yeni iktidar anlayışını en iyi analiz eden düşünürdür. İtalyan düşünür, siyasete gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu bakımdan Machiavelli, siyasal iktidarın tek olması gerektiğini savunur. Söz konusu yaklaşım, siyasal iktidarın kral, Kilise ve aristokratlar arasında paylaşıldığı Ortaçağ geleneğinden köklü bir kopuş anlamına gelir. Düşünür, virtù ve fortuna kavramları aracılığıyla yönetim teknikleri üzerinde de durur. Machiavelli'nin devlet kuramına son katkısı, seküler devlet modelini ortaya koymasıdır. Bu bağlamda, Machiavelli, siyasetle ahlakın ayrı düzlemler olduğunu savunmuş ve devlet adamlarının siyasal kararlar alırken devletin çıkarları dışında bir kısıtlayıcı ile davranmamaları gerektiğini söylemiştir.

Anahtar Kelimeler: Machiavelli, devlet kuramı, siyasal iktidar, ahlak, seküler devlet, virtù, fortuna.

The Role and Effect of Niccolò Machiavelli in the Emergence of Modern State Theory

Abstract: In this study, the role of Machiavelli in the emergence of modern state theory is discussed. Machiavelli analyzed the new concept of power born with modernity in the most realistic way. He approached politics from a realistic perspective. In this respect, he argues that political power should be the only one. This approach means a radical break with the medieval tradition in which political power is shared between the king, the Church and the aristocrats. Machiavelli also focuses on administrative techniques through virtù and fortuna. His latest contribution to the theory of the state is to introduce the secular state model. In this context, Machiavelli argued that politics and morality are separate levels and said that statesmen should not act with a restrictive outside the interests of the state when making political decisions.

Keywords: Machiavelli, the state theory, political power, morality, the secular state, virtù, fortuna.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Makale gönderim tarihi: 20.08.2019

Makale kabul tarihi: 13.11.2019

Amme İdaresi Dergisi, Cilt 52, Sayı 4, Aralık 2019, s. 1-23

Giriş

Siyasal düşünceler tarihinde Niccolò Machiavelli (1469-1527) kadar farklı yorumlara konu olan az sayıda düşünür vardır. Özellikle *Prens*'in yayımlandığı 1532'den¹ başlayarak Machiavelli'nin tezleri sayısız çalışmada değişik yaklaşımlarla ele alınmıştır. Aynı durum diğer pek çok düşünür için de geçerli olmasına rağmen Machiavelli'yi bu açıdan özel kılan, kendisinin siyasal görüşlerine ve konumuna ilişkin yaklaşımların bazı durumlarda neredeyse taban tabana zıtlık teşkil etmesidir. Düşünürün *Prens* başta olmak üzere eserlerinde iktidarı tek'e indirgemesinden siyasetle ahlakı ayırmasına, seküler bir devlet modeli kurulumasından siyaseti tamamen gerçekçi bir anlayışla açıklamaya çalışmasına dek pek çok başlık altında toplanan siyasal düşünceleri tezleri üzerindeki tartışmaların çok yönlü bir görünüm sergilemesine neden olmuştur. Bu bakımdan, Machiavelli'nin söyledikleri kadar söylemedikleri veya aslında neyi söylemek istediğine yönelik tartışmalar kitaplarının ilk yayımlandığı dönemden itibaren devam etmektedir. Düşünürün bu denli tartışılmasının arkasındaki en önemli neden olarak dönemine göre oldukça aykırı bir bakış açısına sahip olması ve bir bakıma siyasetin doğası hakkında daha önce kimsenin söylemediklerini dile getirmesi gösterilebilir.

Diğer taraftan tüm farklı yorumların kesiştiği nokta, Machiavelli'nin siyaset felsefesinin kendisine kadar olan rotasını keskin bir şekilde başka bir yöne çevirdiğidir. Bu bakımdan, Machiavelli'nin tezleri pek çok açıdan 'yeni'dir. Modernite ile beliren yeni siyaset anlayışının başlangıç noktasında Floransalı düşünürün tezleri bulunur. Bu bağlamda, modern siyaset düşüncesinin ortaya çıkışında Machiavelli'nin bir milat olduğu söylenebilir. Burada altının çizilmesi gereken nokta, İtalyan düşünürün içinde yaşadığı dönemin ruhunu gayet iyi şekilde yorumladığıdır. Feodal sistemin çözülüp modern devletin tarih sahnesinde belirlediği bir dönemde yaşayan Machiavelli, siyasal iktidarın bu yeni formunun insanlığın kaderinde oynayacağı rolü keşfeden muhtemelen ilk düşünürdür. Yani düşünür, dönemindeki siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin gidişatını doğru anlamış, bunun yanında siyasal dinamiklerin izleyeceği seyri de oldukça iyi şekilde sezmiştir. Elbette Machiavelli'nin düşüncesinde 'başlangıç' olması edeniyle çok sayıda eksik ya da boşluk da bulunur. Ancak tüm eksiklerine rağmen Machiavelli'nin kendisinden önceki siyaset felsefesi ağırlıklı siyasal düşünce geleneğinden koparak somut pratikler ekseninde bir değerlendirme çerçevesi ortaya koyduğu belirtilmelidir. Floransalı düşünürün siyasal düşünceler tarihindeki yeri bununla sınırlı değildir. Machiavelli, kendisinden önceki siyaset algısını adeta ters yüz etmiş; haleflerine modern dünyanın tam da aradığı türden tezlerle içini doldurabilecekleri bir kuramsal çerçeve sunmuştur.

¹ Yazarın sağlığında öncelikle Floransa hükümdarı Lorenzo de Medici'ye sunulan *Prens*, Machiavelli'nin ölümünün beş yıl ardından ancak yayımlanabilmiştir.

Modern Siyasal Düşüncenin Kurucusu Olarak Machiavelli

Modern siyaset düşüncesinin temellerinde Machiavelli'nin tezleri vardır. Kuşkusuz Machiavelli'nin düşüncelerini ortaya koyduğu dönemde modern bilimsel ilkeler henüz tarih sahnesine çıkmamıştır. Isaiah Berlin'in kaydettiği üzere (2016: 115), Machiavelli, tarihsel tecrübeyi ampirik bilgi ve gözlemle birleştirmiş, ferasetiyle siyasal süreçlerin yeni istikametini çizmiştir. Amacı, siyaseti tamamen realistik bir çerçevede açıklamaktır. Söz konusu realizm, aklın belirleyiciliğinde bir düzenin ana hatlarını keşfetmeyi amaçlar ve metafiziği ve teleolojiyi reddeder (Femia, 2004: 62). Bu bağlamda, Machiavelli'nin çağında, siyasetin genel gidişatını en iyi şekilde yorumlayan düşünür olduğunu söylemek mümkündür (D'Entreves, 2000: 201). Elbette Machiavelli'nin modern devleti tüm unsurlarıyla tanımladığı söylenemez. Zira buna daha en başta tarihsel ve siyasal koşullar elvermez. Gerçekten de modern devlet, hem düşünsel hem de pratik açıdan üç yüzyıldan fazla süren bir dizi gelişmenin sonunda ortaya çıkmıştır. Machiavelli, doğal olarak tüm resmi ortaya koyamasa da yeni bir yönetim modelinin, başka bir ifadeyle hükümlerlik biçiminin doğduğunu öngörmüştür. Bu bağlamda, Machiavelli, modern siyaset felsefesi açısından yeni bir dönem başlatmıştır ve açtığı çığırın da gayet farkındadır (Strauss, 2000: 75). Düşünürün dönemine göre 'yeni' kabul edilebilecek başka bir yönü de üslubudur. İki temel kitabından *Titus Livius'un Roma Tarihinin İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* (bundan sonra kısaca *Söylevler* şeklinde kullanılacaktır) daha çok bir tarih çalışmasıdır ve Machiavelli burada soğukkanlı bir dil kullanır. Ancak güncel siyasete yönelik *Prens*'te, o zamanın literatüründe alışık olunmadık şekilde her şey çok nettir (Oppenheimer, 2011: 241). Machiavelli, lafı eğip bükmeden bir hükümdarın iktidarı elinde tutmak ve düzeni korumak için neler yapması gerektiğini anlatır.

Machiavelli, modern çağlarda siyaseti aşkın unsurlardan etkilenmeyen özerk bir alan olarak gören ilk düşünürdür. Her şeyden önce siyasetin kendi yasaları olduğunu söyler Machiavelli. İnsanların bu tezini kabullenmeleri ya da reddetmeleri, otoriteye itaat veya isyan etmelerinin çok ötesinde bir durumdur. Siyaset özerk bir alan olarak görüldüğünde siyasetin yasaları ile ahlakın ilkelere karşılaştırmak oldukça anlamsız bir çaba olmaktadır. Bir bakıma, Floransalı düşünür Hristiyan ya da pagan olması fark etmeksizin kendisinden önceki etik anlayışlarına karşı çıkar; bunun yerine kendisinin siyaseti önceleyen yaklaşımını yerleştirir (Berlin, 2016: 129). Ancak bu durum, Machiavelli'nin ahlakı tamamen dışlayan bir yaklaşım sergilediği gibi bir yoruma yol açmamalıdır. Burada altı ka- lınca çizilmesi gereken nokta, siyasal gerçekliklerin bireysel ahlak alanının dışına taşan bir yön taşımasıdır. Siyasal yöntemleri ahlakı ilkeleri gereği benimsemeyen bir kişinin bunları kendi anlayışı doğrultusunda dönüştürmeye değil, kamusal meselelerin uzağında kalmaya hakkı bulunur (Berlin, 2016: 133).

Buradan hareketle Machiavelli'nin kişisel ahlakî alanla kamusal ilişkilerin şekillendiği siyasal süreçleri birbirlerinden net olarak ayırdığı söylenebilir. Ahlakî bir yönetimin peşinde koşan insanlar siyasetin gerçeklerinden kopmaya hazır olmalıdır. Buna karşılık, güçlü bir yönetim şeklinin peşine düşenler ise yastıklarına başlarını koyduklarında vicdanen rahat ve huzurlu olmayabileceklerini en baştan kabullenmelidir. Toplumu yönetmeye talip olanların her zaman kararlılık göstermesi gerekmektedir ve bunların tereddüt etmeye, taviz vermeye, beceriksizlik yapmaya ve geri adım atmaya hakları yoktur (Berlin, 2016: 134-135). Dolayısıyla Machiavelli'nin yöneticilerin gayri ahlakî tutumlar sergileyebileceği yönünde tezler ileri sürdüğünü söylemek paradoksal şekilde hem doğru hem de yanlış olabilecektir. Doğrudur; çünkü Machiavelli devlet yönetimi söz konusu olduğunda günlük hayatımızda kullanılan ahlakî standartların siyasal iktidarı bağlamayacağını savunur. Hatta tam tersine örneğin özel hayatta kınanacak bazı davranışları devletin çıkarı gerektirdiği hâlde yapmayan bir yönetici yanlış yoldadır. Yanlıştır; çünkü bu durum, yöneticilere her zaman aynı yönde davranma hakkı tanımaz. Yani devletin çıkarları için yapılması doğru kabul edilen bir davranışın toplumsal yarar açısından gerekmediği hâlde yapılmasına izin verilemez. Hükümdar da dâhil olmak üzere hiçbir devlet görevlisi kamusal görevinden kaynaklanan ayrıcalıklarıyla yetkilerini özel alana taşıyamaz.

Düşünür, *Söylevler*'de söz konusu yaklaşımına uygun olarak bir yöneticinin geçmişte gösterdiği yararlılıklardan dolayı ödüllendirilse de hukuk düzenine aykırı bir eylem yaptığında cezalandırılması gerektiğini söyler. Zira kamu düzeninin korunması için öncelikle herkesin belirlenen kuralların üstünde olmadığını anlaması zorunludur (Machiavelli, 2017: 107-108). Aksi bir durum devlet iktidarının kişisel amaçlarla kullanılmasına yol açabilecektir. Aynı yaklaşım diğer devlet adamlarının yanı sıra hükümdar için de geçerlidir. Hükümdar, yönetici olmasının kendisine verdiği geniş hareket alanından özel hayatında yararlanamaz. Yönetici, kamusal yetkilerinin ötesinde özel hayatı söz konusu olduğunda herkesle aynı ahlakî standartlara tabidir. Bu durumun istisnası iyi yürekliliktir. Zira Machiavelli'ye göre iyi yürekli insan merhametinin esiri olur ve sağduyulu kararlar almak yerine duygularıyla hareket eder (Dupouey, 1998: 43). Başka bir ifadeyle, yönetici kendi iyiliğini, merhametini veya doğru kararlar almasına engel olacak diğer 'iyi' özelliklerini devlet işlerine karıştıramaz.

Machiavelli'nin yeni siyasetin kurucusu olarak nitelendirilebilmesinin bir diğer nedeni geleneksel meşruiyet unsurlarını devre dışı bırakan bir yaklaşım geliştirmesidir. Bu bakımdan modern çağlara hâkim olan halka dayalı siyaset anlayışının mimarının Niccolò Machiavelli olduğu söylenebilir. Zira düşünür, yöneticinin otoritesinin halka dayanması ve halkın desteğini alacak politikalar izlemesi üzerinde durmuştur (Akal, 1995: 50). Hükümdarın halkı arkasına alma-

sı, geleneksel siyasetin iki temel unsuru soylular ve kilisenin desteğine ihtiyaç duymamasını, hatta bunların karşısına eli daha güçlü olacak şekilde çıkmasını sağlayacaktır (Akal, 1995: 57). Gerçi Machiavelli'de bu desteğin kaynağı veya tarihsel kökeniyle ilgili bir açıklama yoktur, bu açıdan toplumsal sözleşme kuramı için bir asır sonrasında Hobbes'u beklemek gerekecektir, ama Floransalı tarafından metafizik ve dinsel meşruluk argümanları artık tarihin arka sayfalarına gönderilmiştir (Ağaoğulları, 2011: 325). Bundan sonraki sürecin belirleyicisi, aşkın etmenler değil siyasal iktidarın bizatihi kendisi olacaktır.

Floransalı düşünürün tezlerinin modern devlet kuramının bütünselliği açısından eksiklikler barındırdığı açıktır. Ancak Machiavelli'nin, modern devletin iktidarı tekleştiren ve kamusal otoriteyi seküler niteliğiyle ortaya koyan ilk isim olduğu görülür. Bu bağlamda, Machiavelli, öncelikle herhangi bir ülkede merkezî otoritenin dışında güç odaklarının bulunamayacağını söyler. Neden böyle olması gerektiğine yönelik pragmatik mülahazalar dışında hukuksal gerekçeleri yoktur. Machiavelli, bu yönüyle kendinden sonra gelen düşünürlerin eksikliklerini tamamlayacakları kendinden menkul bir iktidar şeması kurmuştur. Düşünürün 'yeni prenslikler' ifadesiyle nitelediği bu yapı (D'Entreves, 1967: 102) siyasetin merkezinin değiştiğinin de en önemli göstergelerinden birisidir. Bu bağlamda, Machiavelli açısından geçmişten bugüne taşınacak 'altın çağ' imgesi yoktur (Mansfield, 1998: 11). Tarihsel örneklerden geçmişi olumlamak için değil bugünü anlamak için yararlanır. Aslolan içinde bulunulan dünyanın koşullarını anlamak ve siyaseti buna uyarlama becerisi göstermektir. Celenza'nın ifadesiyle (2015: 34), Machiavelli'ye bahsedilen ilahî lütuf (*gift*) dünyayı olduğu gibi görebilme yeteneğidir. Bu yetenek, muhtemelen acımasız gerçekçiliği nedeniyle düşünür hakkındaki olumsuz yargıların da en önemli nedeni olmuştur. Zira düşünür, öncesindeki, çağdaşı ve sonrasındaki pek çok düşünürün telaffuz etmek; yöneticinin ise duymak istemeyecekleri gerçeklikleri açık gönüllülükle dile getirmiştir. Machiavelli, kendisinden sonra giderek yükselecek modern siyasal düşüncenin ilk yol haritasını ortaya koymuş ve meşruiyet kuramlarından ulusal birlik düşüncesine dek pek çok argümanın önünü açmıştır (Akal, 2012: 28). Düşünürün bu noktadaki ilk adımı ise feodal sistemle doğan ve Ortaçağ Skolastisizmiyle en üst düzeye varan iktidar şemasını siyasal otorite lehine yeniden çizmesidir.

Modern Devletin Güç Tekeli ya da İktidarın Tek'liği

Niccolò Machiavelli, herhangi bir ülkede yönetimin tek bir siyasal merkeze sahip olması gerektiğini söyler. Siyasal otorite, kendisine hiçbir rakip ya da alternatif oluşmasına izin vermeyecek şekilde tek bir güçte toplanmalıdır. Bu yaklaşım, aslında feodal çağda iktidarı paylaşan üç aktörden ikisinin devre dışı bırakılması gerektiğine yönelik bir çağrıdır. Buna göre, devletin yegâne yöneticisi, zaten

en baştan itibaren bu görevi üstlenecek krallar olmalıdır. Oysa feodal dönemde ortaya çıkan karmaşık ilişkiler ağı, kralın yanında kilise ve aristokratların da iktidarın aslı unsurları arasında yer almasına neden olmuştur. Mutlak monarşinin yükselişi, öncelikle aristokratların sistem içindeki göreceli ağırlıklarının zaman içinde azalmasını beraberinde getirmiştir. Ortaçağ sonrasında Avrupa ekonomisinin rotasının ticarete kayması nedeniyle servetlerini tarıma borçlu olan feodal beyler giderek zayıflamıştır. Bunun yanında, savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler de aristokratların aleyhine işlemiştir. Önceki dönemlerde krallara asker desteği sağlayan feodal beylerin önemi, ateşli silahlar kullanabilen, askerlik mesleğinde uzmanlaşmış ama eskisinden farklı olarak profesyonel değil ulusal orduların kurulmaya başlanmasıyla giderek azalmıştır. Machiavelli bu dönüşümü yakından fark etmiştir. Bu anlamda, geçmişten gelen süvari sisteminden piyadeye dönüşümün yaşanan çağın gerçeği olduğunu düşünür. Ancak bir diğer İtalyan düşünür Antonio Gramsci, Machiavelli'nin piyade düzenine verdiği önemin aslında siyasal alanı incelemesiyle ilişkili olduğunu savunur. Gramsci'ye göre (2018: 31), Machiavelli, yurttaşları mobilize etmek için kitleler hâlinde askere alınacak piyadelere o kadar önem verir ki yeni savaş düzenin en önemli bileşenlerinden topçuları gözden geçirir. Ancak burada asıl önem taşıyan nokta, Machiavelli'nin yeni tarz siyasetin alanını genişletmeye yönelik çabasıdır.

Diğer taraftan, Machiavelli'nin fark ettiği noktalardan biri savaşların artan maliyetlerinin devletler üzerinde yaratacağı yüküdür. Ülkenin tüm kitlesel kaynaklarının ortak ulusal amaç doğrultusunda seferber edilmesini amaçlayan 'topyekûn savaş' anlayışı, modern çağlarda devletlerin yeni kaynak yaratma ve toplama çabalarının en önemli nedenidir (Pierson, 2011: 79). Bu yükün karşılanması için toplumdan düzenli şekilde kaynak toplamak gerekir ve bunu başarabilecek olan da yalnızca merkezileşmesini sağlamış büyük devletlerdir. İngiltere, Fransa ve İspanya gibi monarşilerin en büyük başarılarından biri düzenli vergi toplayacak mekanizmalar oluşturmaktır (Wiesner-Hanks, 2009: 120). Söz konusu mekanizmalar yalnızca savaş dönemlerinde olağanüstü giderlerin karşılanması amacıyla matuf kalmamıştır. Zaman içinde devletin bürokratik kurumsallaşması bu yolla sağlanmıştır.

Aristokratların ve din adamlarının kralın gözündeki değerini gösteren en güzel örneklerden biri, Fransa Krallarının 1614'ten 1789'a dek diğer tabakaların ötesinde daha çok onların etkili olduğu Etat's Généraux'yu toplantıya çağırma gereğini duymamalarıdır (Poggi, 1991: 75). Yine Fransa'da mutlak monarşinin sembol ismi XIV. Louis, üst düzey kamusal görevlerin babadan oğula geçme özelliğini ortadan kaldırarak bunları doğrudan kendisi atamaya başlamıştır (Giddens, 2005: 134). Bu durum, aristokratların gücünü önemli ölçüde törpüleyerek onları krala iyice bağımlı kılmıştır. Machiavelli'nin canlı tanıklık yaptığı dönemde, İngiltere'de de Tudor hanedanından VIII. Henry önce feodal beyler üzerinde

üstünlük sağlamış, sonrasında ise Katolik Kilisesinin ülkesindeki varlığına son vermek için oldukça radikal adımlar atmıştı. Kendisine bağlı Anglikan Kilisesini kuran kral, Katolik Kilisesinin ülkesindeki mallarına el koymuş, din adamları başta olmak üzere ülkenin önde gelenlerini kendisinin dinî açıdan da üstünlüğünü gösteren *Act of Supremacy*'i kabul etmeye zorlamıştır (Roberts, 2010: 319). VIII. Henry'nin Katolik Kilisesinin tüm malvarlığına el koyması yalnızca devletin ekonomik gücünün önemli ölçüde artması anlamına gelmiyordu. Geçmişte Kilise sahip olduğu ekonomik imkânlar nedeniyle pek çok yoksula günlük yemek ve barınak da sağlıyordu. Kilisenin tüm malvarlığının devlete geçmesiyle bu yükümlülük, ancak aynı zamanda toplumsal taban da devletin kontrolüne girmiştir. Yoksulların kiliseye aidiyet duymaları için maddi koşullar böylece ortadan kalkmıştır. Fransa, İngiltere ve İspanya'da merkezi devlet, böylece 15. yüzyılda kurumsallaşmasını sağlamış ve geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde büyük bir güce erişmişti (Roberts, 2010: 250-251). Bunun yanında, Machiavelli, imparatorluk çağının sona geldiğini görmüştür. Bu nedenle, ulus-devlet modelini çağrıştıran bir siyasal yapılanma üzerinde durur. Ancak tüm bu gelişmeler, geleneksel siyasetin tüm parametrelerinin değişmesi pahasına yaşanmıştı. Dolayısıyla modern siyasetin başladığı bu dönem adeta Machiavelli için laboratuvar niteliği göstermiştir.

İngiltere, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde mutlak monarşinin yükselmesine koşut şekilde yaşanan gelişmeler Machiavelli'nin tezlerinin ilham kaynakları arasındadır. Bu bakımdan, Machiavelli'nin en önemli becerisinin reel siyaseti doğru okumak olduğu söylenebilir. Bunun için ise en baştan, yani toplumu oluşturan insanların doğalarından yola koyulur. Machiavelli, insanların doğaları gereği nankör, ikiyüzlü, çıkarıcı, tehlikeden kaçınan, yalancı ve verdikleri sözde durmayan varlıklar olduğunu savunur. Kuşkusuz yaşadığı dönemde ve bunun öncesinde de insanların doğasının olumsuzluğuna yönelik benzeri yorumlar görülmüştür. Ancak Machiavelli'ye gelene dek insanın doğasının kötülüğüne yönelik bu tür yorumlar Hristiyan teolojisine dayanılarak yapılmıştır. Machiavelli ise tezini ortaya koyarken böyle bir dinsel gerekçelendirmeye başvurmaz (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 161). Yaklaşımının dayanağını yönetim modellerinden ortaya çıkan tarihsel tecrübe oluşturur. Daha açık bir ifadeyle, Machiavelli kapsamlı bir şekilde incelediği Roma tarihinden ve siyasetin içinden ampirik örneklerden de yararlanarak insanın doğasını anlatmıştır. İnsan doğası evrensel özellikler gösterir ve tarihsel tecrübe bu anlamda dünyayı anlamak için en elverişli kılavuzdur (Avis, 2016: 37). İnsan, ne kadar farklı davranmaya çalışsa da doğasının getirdiği kısıtlamalara tabidir ve başarısı da mizacının yaşadığı dönemin gerekliliklere uygun olmasıyla yakından bağlantılıdır (King, 2011: 68-69). Machiavelli, siyasal çözümlerle insana ilişkin bu parametrelerin akıldan hiç çıkarılmaması gerektiğini söyler.

Machiavelli'nin en ünlü kitabı *Prens*'te ortaya koyduğu yaklaşım, monar-kın iktidarını sağlam ve kalıcı şekilde kurgulayabilmesinin ülkenin birliğini sağ-layacağı ve bir bütün olarak toplumun iyiliğine olacağı yönündedir. Dolayısıyla doğrudan tek adam durumundaki Lorenzo de Medici'ye adadığı *Prens* bir bakıma mutlak monarşinin savunusu ve haklılaştırılması olarak görülebilir. Kendisini bu kitabı yazmaya teşvik eden halktan iki cumhuriyetçi arkadaşına ithaf ettiği *Söy-levler*'de ise özellikle Roma örneğinden hareketle cumhuriyetçi bir modeli savu-nur. Bu bakımdan, kitaplara hâkim olan bakış açısı da ithaf edildikleri kişilerden bile anlaşılacağı gibi ciddi şekilde değişir (Strauss, 1958: 20). Aynı şekilde, ithaf-lar, bir bakıma ithaf edildikleri kişilere sembolik olarak yükümlülükler verir. Dü-şünür, *Prens*'te hükümdarın, *Söylevler*'de ise yurttaşların, yapmaları gerekenleri anlatır (Fontana, 2013: 198). Ancak siyasal rejime, yani devletin kimin tarafından yönetildiğine ilişkin bu farklı yaklaşım, yönetimin sahip olması gereken ilke-ler söz konusu olduğunda ortadan kalkar ve ortak bir noktada birleşir. Hükümet etme şekli, ister monarşi isterse de cumhuriyet olsun iktidarın tekliği ve kendisine rakip kabul etmemesi gerçeği değişmez (Nelson, 2006: 56). Zira modern çağla birlikte Aristoteles'in kadim sorusu "kaç kişi yönetiyor?" talî bir sorun hâline gelmiştir. Machiavelli, tek elden yönetilecek güçlü bir iktidar yapılanması üze-rinde durmuştur. Başka bir ifadeyle, devlet, mutlak monarşiyle de cumhuriyetle de yönetilse aynı ilkelerden hareket eden tek ve güçlü bir iktidara sahip olmalıdır (Özkan, 2019: 17). Burada, hükümdarın kişiliğinden bağımsız soyut bir devlet anlayışıyla karşılaşılır. İyi bir yönetici, bu anlamda, kendi yaşadığı dönemde dev-letin refahını en üst düzeye taşıyan değil; kendisinden sonra da devletin selameti için kurumsallaşmayı sağlayan kişidir (Machiavelli, 2015: 110).

Söylevler'de dikkat çeken nokta, bu eserinde Machiavelli'nin adeta gerçek düşüncesinin ortaya çıkması ve *Prens*'teki yaklaşımının aksine cumhuriyetçi bir yönetimi savunmasıdır. Mutlak monarşilerin yükseldiği bir zamanda Machiavel-li'nin tek adam yönetimi yerine -yine aynı şekilde güçlü bir yapı kurulması ko-şuluyla- cumhuriyeti savunması dikkat çekicidir. Cumhuriyetlerin dayanağı ise devletin kurumsallaşmasının da göstergesi olan iyi yasalaradır. Ancak bu durum cumhuriyetlerin güçlü bir orduya sahip olmaları gerektiği gerçeğini değiştirmez. Ordunun gücü ise iyi düzenlenmiş yasalarla tahkim edilmelidir. Bu bağlamda, Machiavelli, yurttaşların katılımıyla oluşan ulusal bir ordu üzerinde durur (Zuc-kert, 2017: 12) ve bir devletin yurttaşları ya da uyrukları arasından seçeceklerine barış zamanı talim yaptırması ve onları savaşa hazırlaması gerektiğini savunur (Machiavelli, 2018a: 91). Buradan hareketle, Machiavelli'nin siyasal düzenden barış ve huzurun sürekliliğini kastetmediği rahatlıkla söylenebilir. Machiavelli, düzenin bir çatışma içinde kurulabileceğini, bu açıdan çatışmadan kaçınılmama-sı, tam tersine, buna sürekli hazır olunması gerektiğini savunur. Siyasal çalkan-

tilar, hayatın gerçeği olduğuna göre onlara boyun eğmek yerine tüm kargaşayı kontrol altına almak gerekir. Bunun için iyi bir örgütlenmeye ihtiyaç vardır; düzenin korunması ise bahsettiğimiz gibi askerî güç aracılığıyla gerçekleşir (Luccese, 2016: 156).

Yöneticilik yetenekleri zaten hangi durumlarda şiddete başvurulacağının hangi durumlarda ise sorunun başka yöntemlerle çözüleceğinin bilinmesini gerektirir. Bu durum, hem ülke içindeki yönetim pratikleri hem de örneğin başka bir ülkeye savaş açılması açısından geçerlidir. Machiavelli, burada yöneticinin hasletlerinden bahsederken hem aslan hem tilki olması üzerinde durur. Yönetici, aslan gibi güçlü olmak, bu şekilde gerektiğinde zor yoluyla uyruklarına talimatlarını yaptırabilmek zorundadır. Ancak kaba güç her zaman tek başına yeterli olmaz ya da işe yaramaz. Bunun yanında, yönetici tilki gibi kurnaz da olmalı, gerekli durumlarda fiziksel gücünü değil aklını ve zekâsını kullanacağı ince taktikler izleyebilmelidir (Machiavelli, 2018b: 102). İki özellik arasında bir tercih yapılması gerektiğinde ise Machiavelli yöneticinin tilki yönünü yeğler. Zira insanlar akıllarını kullanmayıp kin ve nefret duygularının etkisiyle salt öfkeleriyle hareket ederlerse bunun bedelini ağır şekilde ödeyebilirler. Bu nedenle, hükümdarlar, her şeyden önce akılları doğrultusunda hareket etmek durumundadır. Elbette bu durum gücün önemini azaltmaz. Ancak güce sahip olmak kadar onu hangi durumlarda, ne şekilde ve nasıl kullanacağını da bilmek gerekir.

Hükümdarın takındığı bu tutum, insanların yukarıda değindiğimiz özellikleriyle yakından bağlantılıdır. İnsanın doğası kendisine güvenilmeyecek kadar kötü olduğuna göre hükümdarın da kendisini ve iktidarını koruyacak mekanizmalar oluşturması doğal karşılanmalıdır. Kuşkusuz, merhametli bir lider imajına sahip olmak insanlar tarafından daha tercih edilir bir durumdur. Machiavelli, hükümdarın iktidarı sürekli elinde tutma kaygısı ile insanlara yönelik güvensizlik birleşince kendisinden korkulan bir hükümdar görüntüsü verilmekten kaçınılması gerektiğini söyler (Türk, 2016: 336). Bu bakımdan, sevilen bir hükümdar olmak iyidir; ama karşılaştırma yapılacaksa korkulan bir hükümdar olmak yeğdir (Wood, 2012: 68). Ancak bu korkunun yöneticiden nefret etme aşamasına geçmemesi gerekir (Arnhart, 2018: 163). Zira kaybedecek bir şeyleri olmadığını düşünen insanlar nefret ettikleri yöneticilere itaat etmemek ve onlardan kurtulmak için risk almaktan kaçınmazlar.

Bu bölümde son olarak bir noktanın daha altı çizilmelidir: Machiavelli, evrensel ve genel geçer bir iktidar modeli ortaya koymaz. Her dönemde ve her coğrafyada yönetim modelinin değişeceğini söyler bir bakıma. Ancak tarihin yasalarını bulma gibi bir iddiadan da hareket etmez. Althusser'in belirttiği gibi, Machiavelli, Montesquieu'nün aksine “şeylerin doğası” ile ilgilenmez; “tekilliği içinde barındıran şeyin fiili gerçekliğine bakar” (2010: 31). Yani kendisinden

sonra gelecek Aydınlanmacılar başta olmak üzere pek çok düşünürün yapmayı amaçlayacağını aksine siyaseti ve toplumu açıklamak için evrensel yasalar bulma peşinde değildir. Siyasetin gerçeklerini anlamak için kullandığı araçlar tarihsel bilgi ve insanın doğasına yönelik tezleridir (Viroli, 2014: 81). Bu bağlamda, dünyayı yeniden tasarlamak gibi bir ütöpik idealin aksine gerçekçi bir yaklaşımla güçlü iktidarın dönemsel ve coğrafi olarak farklı görünümlere sahip olacağını savunur. Söz konusu olan, kim tarafından veya ne adına yapıldığına bakılmaksızın belirli bir toprak parçasının, yani ülkenin her yerinde uygulanan bir yönetim şeklidir (Schulze, 2005: 35; Nelson, 2006: 57). Machiavelli, bu yapıyı ‘*stato*’ ifadesiyle nitelendirecek, daha sonra bu kavram (*the state*) Latin kökenli dillerde devleti anlatır hale gelecektir. Düşünür, bu terimi belirli bir teritoryal alan üzerinde egemenlik kuran prenslikleri ya da cumhuriyetleri nitelemek için kullanmıştır (Viroli, 1992: 130). Gerçekte devlet kavramının mucidi Machiavelli değildir. Kavram, siyasal düşünceler tarihi lügatine Machiavelli’den önce girmiştir (Akal, 2018: 50). Ancak devlet kavramına modern çağlardaki anlamını veren ve günümüze bu şekilde ulaşmasını sağlayan Machiavelli’dir (D’Entreves, 1967: 30). Schmitt’in vurguladığı gibi daha önce kent ölçeğinde mekânlara gönderme yapan bu kavram, feodal birimlerin ortadan kalkmasıyla düzen ve ölçek açısından yeni bir siyasal birimi, yani devleti anlatır hâle gelir (Schmitt, 2000: 247).

Machiavelli’nin devlet kuramına buradaki katkısı siyasal otoritenin tek ve biricik olduğunu ortaya koymasıdır. Ancak iktidarın neden tek olması gerektiği yönünde rasyonel izahların dışında hukuki açıdan bir açıklama yoktur. Bu eksiği egemenlik teorisi aracılığıyla Fransız hukukçu Jean Bodin dolduracaktır. Yine iktidarı kendinden menkul gören Machiavelli’nin devletin meşruluğunun kaynağına ilişkin olarak vermediği cevap da Thomas Hobbes’tan gelecektir. Machiavelli ile birlikte artık kuramsal açıdan modern devlet tarih sahnesine çıkmıştır ve artık devletin nasıl yönetileceği konusuna odaklanılması gerekir.

***Virtù* ve *Fortuna*: Ne Kadar Beceri Ne Kadar Şans?**

İtalyan düşünürün yönetim teknikleri açısından en fazla kullandığı kavram çifti *virtù* ve *fortuna*’dır. Burada ilk olarak bahsedeceğimiz *virtù*, belki de Machiavelli’nin eserlerinde en fazla geçen kavramdır (Özmkas, 2019: 50).² Makyavelyan anlamıyla *virtù*, en geniş şekilde hükümdarın sahip olması gereken hasletleri, başka bir ifadeyle siyaset felsefesinin en temel kavramlarından biri olan ‘erdem’i anlatır. Ancak Machiavelli’nin hükümdarlarda aradığı erdemle Eski Yunan’da ve Roma’da siyaset felsefecilerinin bu kavramdan anladıkları arasında çok ciddi bir fark vardır (Mansfield, 1998: 20). Kadim siyaset felsefesinde erdem, yöneticinin hem bilgelik gibi üstün niteliklere sahip olmasını, hem yöneticilik becerilerinin

² Bu kavramın *Prens*’in farklı baskılarında İngilizce ve Türkçeye ne şekilde çevrildiğini detaylı ve karşılaştırmalı şekilde alan bir çalışma için bkz. (Türk, 2016: 323-325)

bulunmasını hem de bu iki unsuru kişisel çıkarlarının aleyhine olsa bile toplumun iyiliği doğrultusunda kullanmasını içerir. Bu bakımdan, yöneticinin sahip olduğu erdem, eğitim ve yeteneklerinin yanı sıra güçlü bir ahlakla da bezenmiştir, adeta mükemmelliğe ve her açıdan yetkinliğe gönderme yapar (Özmkas, 2019: 51). Machiavelli ise yönetim becerilerini ahlaktan net bir şekilde ayırır. Zira siyaset ahlak olmadığı gibi yöneticinin kişisel ahlaki standartlarını kamusal görevine taşımaya çalışması devlet için bir felaket anlamına gelebilecektir. Örneğin cömertlik sıradan bir insan için olumlu; cimrilik ise olumsuz bir özellik olarak kabul edilir. Oysa cimri yönetici yurttaşların paralarını harcarken daha dikkatli davranacak cömert yönetici ise savurganlık yapabilecektir (Machiavelli, 2018b: 95). Merhametli olmak bir insanın özel hayatında kendisine değer katar, buna karşılık, aynı kişi karşısındakine acıma ve inanma duygularının güçlü olması nedeniyle devlet yönetiminde kolay şekilde kandırılıp yönlendirilebilecektir (Machiavelli, 2018b: 97-98). İnsanların özel hayatlarındaki olumlu özellikleri, devlet yönetimi açısından tam tersine etkiler yaratabilir. Dolayısıyla devlet adamları işbaşında bulundukları süreçte gündelik huy ve özelliklerini geride bırakmalı ve yeni bir ahlaki norma tabi olduklarını kabul etmelidir. Kuşkusuz *virtù* hükümdarın her zaman askerî zafer ya da siyasî başarı kazanacağına güvencesi değildir (Bellio, 2015: 27). Her şey doğru yapılırsa bile karşı tarafın *virtù*'sü galebe çalabilir ya da şans ondan yana olabilir. Tüm bu etmenler yöneticinin kendisiyle ilgili koşulları en yukarı çekmeye devam etmesini gerektirecektir.

Machiavelli, *virtù* kavramını, normal koşullar altında yöneticinin devletin birliğini sağlamak ve kamu düzenini korumak için sahip olduğu yöneticilik yeteneklerini anlatmak amacıyla kullanır. Savaş döneminde ise aynı kavram komutanın savaşı kazanmak için göstereceği stratejik yeteneğe karşılık gelir. Söz konusu iki farklı zeminin ortak noktası ise Machiavelli'nin siyasete yüklediği anlamda açığa çıkar. İtalyan düşünür, siyasal alanı kıyıcı ve acımasız bir mücadelenin yaşandığı bir savaş ortamı gibi görür adeta (Nederman, 2019). Bu bakımdan, Machiavelli için erdem, her ne koşulda olursa siyasal iktidarı elinde tutabilmek ve ülkenin kontrolünü elinden kaçırmamaktır. Kavramın geleneksel anlamının aksine, artık ahlak ile bağlantısı kalmamıştır. Bundan dolayı siyasal başarı ile erdem arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünür, Machiavelli. *Virtù*, hükümdarın yöneticilik becerileri ile yakından ilişkili bir görünüme bürünür ve neyi yapması gerekiyorsa tereddüt etmeden onu yapma kararlılığına sahip olmasını anlatır. Hükümdar, yapacağı işin başkaları tarafından ahlaki görülmemesi, hatta kendi vicdanına kabul ettirememesi nedeniyle ondan vazgeçemez.

Tam bu noktada, *virtù* ile yakından bağlantılı olarak Machiavelli düşüncesinde öne çıkan kavramlardan biri olan 'gereklilik' (*necessito*) ile karşılaşılır. Machiavelli'ye göre, devlet iktidarının korunması için yöneticiler tarafından

yapılması gereken zorunlu bazı edimler vardır. Örneğin şiddet, yöneticinin iktidarını koruması ve düzeni sürdürmesi için gerekli araçlardan biridir. Şiddet hem ülke içinde uyruklara karşı hem de diğer ülkelerle muhtemel bir çatışma durumunda kullanılmalıdır. Ancak yukarıdaki gereklilik ifadesini yeniden hatırlamak gerekir. Şiddet, bizzatihi bir amaç olarak görülemez; yalnızca iktidarını korumak isteyen bir yöneticinin geçici olarak kullanacağı bir yöntemdir (Zuckert, 2017: 12). Yönetici, ister içte isterse dışta gerekli durumlarda şiddete başvurmaktan kaçınmamalıdır ama bunu yönetiminin temel dayanaklarından biri olarak da görmemelidir. İçte kendisine karşı bir isyan tehlikesi ya da itaatsizlik sezen yönetici, bunu bastırmak için şiddet ve zor kullanacaktır. Dışarıdan gelen ve gelmesi muhtemel tehlikeler karşısında da yine aynı şekilde ülkesini korumak amacıyla şiddete başvuracaktır. Hatta Machiavelli, daha sonrasında ortaya çıkacak büyük şiddet olaylarını önlemek için yöneticilerin en baştan zora ve baskıya dayalı önlemler almaları gerektiğini de söyler (Newell, 2019: 127). Bu durum, içte baskıcı bir yönetim kurulabilmesinin önünü açar dışta da ‘önleyici savaş’ anlayışına benzer bir müdahalede bulunulabilmesine izin verir. Yani hükümdar, ülkesine yönelebilecek bir tehdidin önünü kesmek için düşmandan önce hamle yapıp onun ülkesine saldırabilecektir. Ancak bu anlayış, Hıristiyanlığın ‘haklı savaş’ argümanı gibi teolojik bir dayanakla savunulmaz. Devlet, eğer çıkarları savaşmasını gerektiriyorsa savaşır; bunun için aşkın bir haklılaştırma gerekçesi bulmasına gerek yoktur (Kardeş, 2017: 339). Tüm bu durumlar hükümdar için hak olmanın ötesinde bir anlam taşır. Böyle kararları doğru zamanda verebilmek, daha doğrusu bu konuda bir irade ortaya koyabilmek, ülkesinin bütünlüğünü ve güvenliğini sağlayabilmesi için hükümdarın yükümlülüğüdür. Hükümdarın savaş konusunda doğru zamanlamayı yapması, zafere ulaşmasını kolaylaştıracak ve elde edilen ganimetlerle ülkesini zenginleştirecektir (Machiavelli, tarihsiz: 269). Bu tür doğru karar alma ve uygulama becerilerine sahip olmayanın ise tahtta kalabilmek açısından işi oldukça zordur. Machiavelli, hükümdarı, iktidarı elinde tutmak için kendi uyrukları da dâhil olmak üzere herkese karşı daima tetikte olmaya çağırır; böylece savaşı tekil bir olay olmaktan çıkarıp iktidar süreçlerinin tamamına yayar (Türk, 2017: 48).

Öte yandan *virtù* sahibi olmak hükümdar açısından tek başına yeterli değildir. Dolayısıyla *virtù* ile diyalektik ilişki içindeki bir başka Makyavelyan kavram olan *fortuna*’ya da değinmek gerekir. Hanna Pitkin’in belirttiği üzere (1999: 138), Machiavelli, tıpkı *virtù* gibi bu kavramı da icat etmemiş, içinden geldiği tarihsel gelenekten tevarüs edip değiştirerek kullanmıştır. Talih ve şans gibi olgulara karşılık gelmek üzere kullanılan *fortuna*, hükümdarın doğrudan kendisinin sahip olduğu yöneticilik becerilerini anlatan *virtù*’den oldukça farklıdır. Kavram, olayların ve süreçlerin hükümdarın iradesi dışına çıktığı durumları anlatır. Hü-

kümdar açısından yeteneklerini gösterip iktidarını tahkim etme, ülke içinde düzeni tam olarak sağlama imkânıdır *fortuna* (Lucchese, 2015: 37). Machiavelli'ye göre insanlar, her zaman talihlerine boyun eğmek durumunda değildir. Ancak bunun için *virtù* en üst düzeyde olmalıdır. Yani karşılarına çıkacak zorluklarla baş edebilecek fiziksel ve mental özellikleri her zaman taşımali; gerekirse bunların üstüne gidecek ve kendisine yönelik tehditleri bertaraf edecek bir cesarete sahip olmalıdırlar. Bu durumda, hükümdar karşılaştığı zorlukları kendi lehine çevirebilecektir. Aksi hâlde ise *fortuna* toplumu esir alır ve insanlar, başlarına gelenin kaderleri olduğunu ve bunu değiştirmek için ellerinden bir şey gelmeyeceğini düşünürler. Kaderin ya da doğanın zorunluluklarına karşı direnci yalnızca yöneticide somutlaşan siyasal eylem gösterebilir (Armaner, 2012: 97). Dolayısıyla insanlar *fortuna*'nın yaratabileceği olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için tembellik, gayretsizlik, miskinlik gibi harekete geçmelerini engelleyen davranış kalıplarından uzak durmalıdır. Bu açıdan, hem yöneticilerin hem de yurttaşların etkin davranmasını beraberinde getirecek olan *virtù*, sürekli bir teyakkuz hâlini anlatır (Zelyüt, 2012: 57).

Machiavelli'ye göre *fortuna*, kadına benzer ve bu nedenle tıpkı kadınlar gibi kendisine hükmedilmesini ister. Cesurca hareket eden ve inisiyatif kullananlara tabi olur; korkaklara ise itaat etmez. Buradan *fortuna*'nın bir anlam taşımadığı, yegâne belirleyicinin *virtù* olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Tam tersine gerçek ve büyük siyasal başarılar aslında *virtù* ile *fortuna*'nın kesiştiği zamanlarda kazanılır (Lucchese, 2015: 37). Eğer *fortuna* kendisini bulduğunda *virtù* buna hazır değilse karşılaşılan durum bir imkân sağlamaktan çıkar ve hatta yönetici açısından tehlikeli bile olabilir. *Mektuplar*'daki ifadesiyle “ve Talih [*fortuna*] bize yardım etmeye karar verdiği zaman, önümüze ya yarar koyar ya da korku, ya da ikisini birden” (Machiavelli, 2011: 223). Açıkça görüldüğü üzere neredeyse tüm eserlerinde Machiavelli, *virtù* ve *fortuna* kavramlarını geleneksel anlamlarından çıkarır ve bunlardan diyalektik açıdan kendi kuramını açıklamakta birer araç olarak yararlanır.

Floransalı düşünürün ‘yeni’ siyaset anlayışı yalnızca iktidarın tek’e indirgenmesiyle sınırlı kalmaz. Düşünür, en az bunun kadar önemli olarak bu tek iktidarın seküler kimliği üzerinde durur (Beriş, 2014: 50-51). Hıristiyanlığın devlet ve toplum görüşüne karşı çıkış, Machiavelli'nin siyasal düşüncelerinin en önemli unsurlarından biridir (Ağaoğulları, 1993: 286). Bu bakımdan, Machiavelli'nin Ortaçağ skolastizminin artık etkisini yitirmeye başladığı bir dönemde dinin siyaset üzerindeki etkisine karşı çıkıp seküler bir model kurgulamaya çalışan ilk düşünür olduğu söylenebilir (Cassirer, 1984: 140). Kısacası Machiavelli'yle birlikte devlet otoritesini açıklamak için başvuru olan eski referanslar artık anlamını yitirmiştir. Siyasal iktidar, aşkın güçlerin belirleyiciliğinde ortaya çıkan ilişki ağ-

larıyla değil, doğrudan bu dünyada olup biten birtakım somut gelişmelerle açıklanmalıdır.

İktidarın Kaynağını Bu Dünyanın İçinden Çıkarmak: Seküler Devlet

Ortaçağ'ın sonunda ekonomik ve bununla bağlantılı şekilde siyasal alanda yaşanan değişiklikler aristokratların yanında Kiliseyi de olumsuz şekilde etkilemiştir. Feodal dönemde tıpkı aristokratlar gibi Katolik kilisesinin de gücünün temel unsurlarından biri sahip olduğu topraklardan elde edilen gelirlerdi. Ekonominin rotasının ticarete kayması her şeyden önce Kilisenin gelirlerinde de önemli bir azalma yaşanması anlamına geliyordu. Bu süreçte, mutlak monarşilerin yaşanan ekonomik değişmelerin de etkisiyle güç kazanması Ortaçağ boyunca en önemli siyasal aktör durumunda bulunan Katolik Kilisesinin kaçınılmaz şekilde gerilemesine neden olmuştur. Bunun yanında, Protestanlık, dinin içinden gelen ciddi bir eleştiri olarak kurumsal otorite olma görünümündeki Papalığın gücünü sarsmıştır. Machiavelli'nin din ve siyaset ilişkisi konusundaki görüşlerinin Kiliseyle iktidar mücadelesi için mutlak monarkların elindeki ilk önemli seküler kuramsal araç olduğu görülür. *Prens*'in Papalık tarafından okunması yasak kitaplar listesine konulması kitabın doğurduğu entelektüel etkinin kanıtlarındandır. Ancak Machiavelli'ye tepki yalnız Papalık ile sınırlı kalmamış; İngiliz Kardinal Reginald Pole'dan Fransız Protestanlarına dek dönemindeki ve sonrasındaki pek çok din adamı Floransalı düşünüre karşı çıkmıştır (Smith, 2001: 144-145). Bu bakımdan, Machiavelli'nin siyasete ilişkin düşünceleri ne Katolik ne de Protestan din adamları tarafından benimsenmiştir.

Moderniteyle birlikte sekülarizmin yükselişi, çok sayıda etmenin eş zamanlı olarak yaşanmasıyla belirir. Kilisenin siyasal ve ekonomik gücünün gerileyişine koşut olarak entelektüel düzeyde de dinî otorite ciddi bir güç kaybına uğramıştır. Rönesansla birlikte bir taraftan, Hristiyanlık öncesi pagan kültüre ait eserler su yüzüne çıkmış; diğer taraftan da aklı merkeze alan yeni bir paradigma doğmuştur. Ampirik ve sistematik bilginin yükseldiği bu süreçte doğaüstü referans kaynakları anlamını yitirmeye başlar. Bilimin toplumların hayatındaki ağırlığının artışı ve bilimsel bilginin sanayi başta olmak üzere yeni faaliyetlere uygulanmaya başlanması Tanrı'ya olan bağlılık duygusunu zayıflatır (Wilson, 2015: 19). Bunun yanında sanayileşme ve kentleşmenin etkileri geleneksel aidiyet bağlarını ortadan kaldırır. İnsanın kendi ürünü olan çevrede yaşamaya başlaması, rasyonalite dışında kalan referans kaynaklarının önemini azaltmıştır. Aynı zamanda kültürel çeşitlilik ve farklı hayat tarzlarının bir arada yaşamasını zorunlu kılan siyasal gelişmeler insanların dünyalarını çeşitlendirmiş ve Kilisenin üzerlerindeki hegemonyasını kırmalarını sağlamıştır. Yaşanan süreç, dinin belir-

leyici olmaktan çıkıp bir alt sistem olması sonucunu doğurmuştur. Moderniteyle ortaya çıkan ekonomi, yönetim şekli, bilim ve eğitim gibi diğer alt sistemler, dinin koyduğu kuralları reddederler ve bir bakıma özerkleşirler (Dobbelaere, 2015: 59). Dumont, Kilisenin Ortaçağ'daki rolünü insanların tüm toplumsal ve hatta özel hayatlarını kuşatması, kendi kararlarını almalarını engellemesi nedeniyle 'holist' ifadesiyle niteler. Bu bağlamda, Ortaçağ sonunda yaşanan gelişmeler ise bunun yerine yeni bir bakış açısının doğmasını ve bireyciliğin belirmesini beraberinde getirmiştir (Dumont, 2000: 149). Artık din kurumunun insanların hayatlarını tamamen kuşatmasına devlet de izin vermeyecektir. Böylece, özellikle eğitim alanında dinî ve seküler olan birbirinden uzaklaşır (Goody, 2015: 108).

Rönesansın sembolik başkenti Floransa'nın yurttaşı olan ve söz konusu yeni kültürel iklimin içinde doğan Machiavelli, moderniteyle yükselişe geçen seküler devletin kendisine rakip tüm dinî, yerel ve sınıfsal otoriteler pahasına gücünü artıracaklarını ve siyasal alanda tek başına kalacağını öngörmüştür (Newell, 2019: 134). Ortaçağ'da farklı grupların aralarındaki tüm rekabete rağmen iktidarı belirli ölçülerde paylaştıkları modelin sonunun geldiğini gören Machiavelli, kralların, geçmişteki ortaklıklarının tüm güçlerini kendilerinde toplayarak merkezi bir iktidar kuracaklarını anlıyordu. Ancak Machiavelli'nin özellikle *Prens*'te Kilisenin bu yeni siyasal yapılanmadaki yerine dair neredeyse hiçbir şey söylemediği görülür. Düşünür, bu eserinde bir bakıma, kendisinden önceki bin yılı aşkın zaman diliminde siyasal çözümlerlerin merkezinde yer alan Kiliseden bahsetmeyerek kendi yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu bakımdan, *Prens*'in söyledikleri kadar, hatta bundan çok söylemedikleriyle önemli olduğu açıktır. *Prens* dışındaki eserlerinde ise Hristiyanlık eleştirisi iyiden iyiye belirginleşir. Örneğin *Söylevler*'de Hristiyanlığın baskı ve zulüm dâhil pek çok konuda pasifist bir tutum takındığını, dolayısıyla bu dinin mensuplarının ağırlıkta olduğu bir coğrafyayı yönetmenin kolay olduğunu söyler. Dine yönelik başka bir eleştirisi ise kaderciliğin dünyada şan, şeref, zafer ve zenginliği boş, anlamsız ve yararsız görmesidir (Wood, 2012: 67). Kaderin insan hayatındaki yerini yadsımaz Machiavelli; ancak kaderciliğin insanların kendi potansiyellerini, başka bir açıdan *virtù*'lerini kullanmalarını engellediğini savunur. Bu durum, kilise öğretilerinin aksine insanın kendi iradesiyle bir düzen kurabileceğinin işaretidir.

Machiavelli, özgür bir devletin ister uhrevi isterse dünyevi olsun kendisinin üstünde bir otorite kabul etmeyeceğini iddia eder (*civitas quem superiorem non recognoscit*) (Viroli, 2010: 155). Roma geleneğinden gelen bir bakış açısıyla hukukun üstünlüğünü ve yasaları onaylama yetkisinin yurttaşlara ait olduğunu söyler. Bu durum, yalnızca geleneksel hukukla ilgili değildir. Bunun yanında, Rönesans ile birlikte yükselen kent ve özgürlük ilişkisini de kapsar (Viroli, 2010: 158). Machiavelli öngördüğü rejimde, tıpkı çağdaşı hümanist düşünürler gibi si-

yasal ve medeni (*civil*) hayatı öncelikli olarak görür. Aynı rejim, kendisinden sonra çıkacak adlandırmayla, ulusal bir içerik de taşır. Dolayısıyla Kilisenin evrensel egemenlik iddiası, söylemsel olarak da bu yeni devlet modeliyle bağdaşmaz. Ancak devletin kendisi için çizdiği belirlediği mutlak kudret anlayışı Kilisenin Tanrı'nın her şeye kadir olduğu yönündeki dinî argümanının sekülerleştirilmesidir (Schmitt, 2006: 62). Modern hukuk sisteminin en üst düzenlemesi olan yasalar dinsel kuralların yeni almış; yine Schmitt'in ifadesiyle 'her şeye kadir Tanrı, her şeye kadir kanun koyucuya' dönüşmüştür (Schmitt, 2002: 41).

Modern devletin kendisine biçtiği bu rol, yurttaşların kendilerini devletle özdeşleştirmelerini ve başka aidiyet duygularını ikinci plana atmalarını beraberinde getirir. Bu bağlamda, Benedict Anderson'un modern siyasal toplumu nitelenmek için kullandığı 'hayali cemaat' ifadesi yerli yerine oturur (Anderson, 1995). Devlet, bu süreçte, otoritesini güçlendirmeye ve dolayısıyla yurttaşların hem birbirlerine hem de kendisine olan bağlılıklarını en üst düzeye yükseltmeye çalışır. Bu açıdan, Machiavelli'nin *virtù*'den kastettikleri arasında insanların özel ve tikel çıkarlarını ortak iyinin bir parçası hâline getirmeleri ve cumhuriyet için gerekirse savaşıp ölmeleri vardır (Viroli, 1997: 42). Yurttaşların ülkelerini sevmesi ve kendi insanların özgürce yaşamalarını istemesi gerekir. Bu bakımdan Machiavelli, yurtseverliği, en yüksek değer olarak görür (Bellioiti, 2015: 15). Devletin güçlü olması yalnızca hükümdarın değil, tüm yurttaşların ortak yükümlülüğüdür. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Machiavelli'nin üzerinde durduğu 'yeni' devlet anlayışı halka dayanır.

Machiavelli'nin, üç temel eseri, *Prens*, *Söylevler* ve *Savaş Sanatı*'nda yeni bir siyasal düzen kurmaya çalışırken dayandığı temel kurucu özne halktır. Ancak bunun için yapılması gereken ilk şey, halkın düzen içinde yaşamasını sağlayacak disiplin ve eğitimin halka verilmesidir (Fontana, 2013: 211). Böylece Roma'dan gelen cumhuriyetçi erdem ve güncel pratikler birleşerek çağın koşullarına uygun şekilde bir dünyevileştirme girişimi ortaya çıkacaktır. Böylece geçmiş siyaset anlayışından kopularak yasa koyucu aracılığıyla yeni bir norm üretilmektedir. Nitekim Machiavelli'nin bu yaklaşımı ilerleyen dönemlerde modern demokrasinin tarih sahnesinde belirmesiyle tam olarak anlamını bulacak ve halk siyasetin yegâne öznesi hâline gelecektir.

Erdemin kendi kişisel çıkarlarını toplumsal çıkarların gerisine itme yönündeki içeriği antik çağla Hristiyanlığın ortak temalarından birisidir. Machiavelli'nin *virtù*'sunun geleneksel erdemden farkı burada bir kez daha ortaya çıkar. Dinin kabul ettiği erdemde, son tahlilde, adalet en üst değer olarak görülür. İnsanların kendi 'din kardeşleriyle' sevecence ve dostane ilişkiler kurmaları, onlara adaletli şekilde davranmaları tavsiye edilir. Ancak Machiavelli'nin yurttaşlarda aradığı *virtù* devletin çıkarlarını önceler; insanlardan bu çıkarlar doğrultusunda

davranmalarını, örneğin adalet gibi soyut ilkeler uğruna bunları feda etmemelerini bekler (Skinner, 2014: 197). Düşünür, Hıristiyanlığın dogmalarının yeni devlet modelinin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğinin tekrar altını çizmektedir. Bu bağlamda, yurttaşların özgürlüğünün ve devletin güvenliğinin korunması siyasal iktidarın birincil amacıdır. Söz konusu hedef doğrultusunda sergilenen bazı eylemler, Hıristiyanlığın inanç esasları ile çelişirse, örneğin insanın günaha düşmesine neden olarsa hangisinden vazgeçileceğinin cevabı çok nettir (Skinner, 2014: 198). Her ne koşulda olursa olsun devletin çıkarları doğrultusunda davranmak hükümdarın, aynı eksenlerdeki kurallara uymak ise uyrukların veya yurttaşların yükümlülüğüdür.

Burada Machiavelli'nin dinden tamamen soyutlanmış bir toplumsal yapı önerdiğini söylemek yanlış olacaktır. Tam tersine düşünür, tam da siyasetin gerçeklerine uygun bir şekilde dinin toplumsal dayanışmayı sağlayan ve düzeni koruyan bir aygıt olduğunun farkındadır (Berlin, 2016: 137). Bu bakımdan düşünür, dinden bir araç olarak yararlanma çabasıdır (Bellio, 2015: 54). Machiavelli'ye göre dindar insanlar günaha düşme korkusuyla toplumsal düzene daha uygun şekilde yaşayacaklar ve kuralları ihlal edecek girişimlerde bulunmaktan kaçınacaklardır (Skinner, 2002: 93). Yöneticinin dinle ilişkisi için de benzeri pragmatik yaklaşım kendisini gösterir. Hükümdarın dindar biri olmaması bu yönde görüntü çizmesinin önünde engel değildir. Machiavelli'ye göre insanlar, dindar yöneticilere daha kolay bir şekilde itaat eder. Bu nedenle, yönetici dindar bir insan olduğu izlenimi yaratarak halkın bağlılığını artırabilir.

Devlet adamları, üstlendikleri görevin doğası gereği, genel ahlak kuralları bakımından hoş görülmeyle bazı edimlere girerler. Aslında bu, kendisinden önceki Hıristiyan düşünürlerin de kabul ettikleri bir durumdur. Hatta Salisbury John'un (1969: 245) ifade ettiği gibi krallara yüklenen temel işlev, din adamlarının ellerini kirletmeleri gerektirecek konuları kendi yöntemlerine göre çözmeleridir. Ancak Machiavelli, devlet adamının ahlakî ya da dinî kuralların dışına çıkabilmesini yalnızca devletin karşılaştığı olağanüstü durumlarla ya da krizlerle sınırlı tutmaz. Böylesi durumlar, düzeni korumayı amaçlayan siyasetin rutini görünümündedir. Düşünür sıklıkla atfedilen *hikmet-i hükümet* (*raison d'état*) savunuculuğuyla bu noktada karşılaşılır. Hikmet-i hükümet, genellikle, devletin bekası veya çıkarlarını gerekçe göstererek siyasal iktidarın hukuk kurallarıyla olağan yönetim anlayışının dışına çıkmasını anlatır. Bu bakımdan, dar anlamıyla ele alındığında hikmet-i hükümet olağanüstü bir duruma ve bu tür bir durumda yapılanlara işaret eder. Geniş anlamıyla, hikmet-i hükümet anlayışına göre devletin genel ahlak ilkelerinden ayrılması yalnızca belirli durumlara özgür değildir, adeta siyasetin yasasıdır. Poggi'nin söylediği gibi bu tür bir hikmet-i hükümet mantığında devletin çıkarlarını gözetmesinin zaten normal olduğu kabul edilir,

her koşulda kendine güveneceği ve bunun için yapacağı faaliyetlerde çıkacak sonuçlara herkesin katlanması gerektiği düşünülür (2007: 115). Ancak bu noktada akıldan çıkarılmaması gereken nokta, hükümdarın bu yetkilerini kullanırken akılcı bir düzlemde hareket etmesidir. Duygularıyla hareket eden bir yönetici doğru kararlar alamayabilir. Örneğin düşmana öfkelenen bir yönetici savaş ilan edebilir ancak bazı sorunların diplomasiyle çözülmesi gerekir. Akılcı ve soğukkanlı davranış zor zamanlarda durumun koşullarına uygun hareket edilmesini zorunlu kılar. Bu bakımdan, Machiavelli'nin hikmet-i hükümetin geniş anlamına benzer bir yaklaşıma sahip olduğu görülür.

Machiavelli, toplumsal ve siyasal ilişkileri açıklamak için yeni bir anlam dünyası kurgulamıştır. Bu anlam dünyası, kendisinden önce gelen Hristiyan geleneğinin dışına çıkıp seküler bir modeli resmeder. Bir bakıma bu yaklaşım, Rönesansla birlikte ortaya çıkan yeni insan anlayışının da açık bir göstergesidir. Kendi iradesine hâkim birey, kaderini bir bakıma eline alacak rasyonel bir yolla tercihini belirleyecektir. Bu yaklaşım, aslında modern dönemde siyasetin yeniden itibar kazanmasını da sağlamıştır. Ortaçağ skolastizminde Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmek için kilisenin emrinde olduğu kabul edilen siyaset, bu yeni anlayışla birlikte bağımsızlaşır (Akal, 2017: 110). Başka bir ifadeyle, Ortaçağ'ın sonuna dek aşkın amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlardan biri olarak görülen siyasetin bizatihi kendisi bir amaç hâline gelir. Kendi dinamiklerine ve iç ilişkilerine sahip bu siyaset anlayışı geçmişten kesin bir kopuşa ve *yeni*'nin doğuşuna işaret eder. Kuşkusuz henüz tamamlanmamış ve çok sayıda eksik barındıran bir *yeni*'dir bu. Ancak anlaşılması gereken, Machiavelli'yle birlikte siyasetin temelleri bakımından eskinin artık bir daha kendisine ihtiyaç duyulmamacasına geride bırakıldığıdır. Machiavelli'yi siyasal düşünceler tarihi açısından değerli kılan da tüm eksiklerine rağmen modern siyasetin temel parametrelerini açık ve gerçekçi şekilde ortaya koyan ilk isim olmasıdır.

Sonuç

Modern devlet kuramı, insanlık tarihindeki belki de en keskin değişimlerin yaşandığı çağlarda, birbirini takip eden belirli pratik gelişmelerle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Kuramın ortaya çıkışında Machiavelli'nin adeta bir fitili ateşlediği ve kendisinden sonra gelen düşünürlerin önünü aydınlattığı söylenebilir. Feodal düzen içinde kralla birlikte iktidarı paylaşan unsurlardan Kilise ve aristokrasinin Ortaçağ sonunda rekabetten çekilmek zorunda kalması, iktidarın tek bir güç merkezinin eline kaymasını beraberinde getirmiştir. Öncelikle kralın bedeninde somutlaşan bu iktidar modeli, Machiavelli'yle birlikte soyut bir birim olarak devletin eline geçmiştir. Üstelik devlet, bundan sonraki süreçte, Kiliseyle de başka bir aşkın güçle de iktidarını paylaşmaya razı olmayacaktır. Modern

devlet, meşruluğunu yönettiği halktan alır, kendisinin üzerinde bir güç tanımaz ve tüm toplumsal aktörlerden kendi koyduğu kurallara koşulsuz itaat etmelerini bekler. Machiavelli, modern devletin insanlık tarihinde oynayacağı rolü ilk gören düşünürdür. Elbette, kendisinden çok sonra birkaç yüzyıl içinde adım adım şekillenecek modern devlet kuramının temel kavramlarına bakıldığında İtalyan düşünürün çok sayıda eksiği bulunur. Machiavelli, ne devletin hukukla ilişkisini ne meşruluğunu ne de iktidarın sınırlandırılmasının gerekliliğini tam olarak ve yetkin şekilde ortaya koyabilmiştir. Ancak düşünür, hem yaşadığı dönemin tüm siyasal gelişmelerini tüm çıplaklığıyla görmüş hem de modern dünyanın siyaset alanında izleyeceği rotayı herkesten erken tahmin edebilmiştir. Üstelik kimsenin yapamadığı başka bir şeyi daha yapmış ve alacağı tepkilerden çekinmeden tüm gördüklerini, ki aslında bunlar siyasetin gerçekleridir, olduğu gibi ifade edebilme cesaretini sergilemiştir.

Diğer taraftan, Machiavelli'nin gerçekleri insanların yüzüne vurmadaki cesareti, günümüzde bile belirli açılardan yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir. Tekrar söylemek gerekirse Machiavelli, siyasetle ahlakın ayrı düzlemler olduğunu savunsa da siyasetçilerin istedikleri zaman ya da her durumda gayri ahlakî davranışlarda bulunabileceklerini asla söylememiştir. Eğer genel ahlak ilkeleriyle cari siyasetin güç mücadelesinin bir araya gelebileceğine inansa Machiavelli'nin bu uzlaşımı tercih edeceği açıktır. Ancak gerçeklerin peşinden ayrılmaması kendisine bunun imkânsız olduğunu düşündürmüştür. Zira Machiavelli, insanların özel hayatlarında ahlakî ve doğru kabul ettikleri bazı hususların siyasal alanda hiçbir anlam taşımadığını, hatta tam tersine devlete zarar verebileceğini düşünür. Kişinin kendi çıkarına aykırı bile olsa her koşulda doğruyu söylemesi genel ahlak kuralları açısından erdemli bir davranış olarak görülür. İşte tam burada can alıcı bir soruyla karşılaşılır: Yöneticinin belirli bir konuda doğruyu söylemekte ısrar etmesi devletin çıkarına zarar verecekse nasıl bir tavır sergilemesi gerekir? Bu sorunun cevabı Machiavelli için bellidir. Ancak yaşadığı dönemde, antikiteden beri var olan, Hristiyanlıkla da yeni bir aşamaya geçen 'erdem' düşüncesine taban tabana zıttır bu anlayış. Siyasetin kendi zorunlulukları bulunduğunu söyler Machiavelli; bu zorunluluklar, insanın kötü olarak gördüğü doğasıyla birleştiğinde genel ahlaktan ayrı davranış kalıplarının ortaya çıkmasını beraberinde getirir.

Machiavelli, dönemine göre aykırı düşünceler seslendirdiğinin, bunun kendisi için olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin gayet farkındadır. Henüz Ortaçağ'dan çıkılmayan bir süreçte, her ne kadar geçmiştekenden farklı bir dünya doğmakta olsa da kendi seslendirdiği 'yeni' düşüncelerin, her yenilik gibi tepki çekebileceği hayatını gerçekçiliğe adanmış olan Machiavelli için kolayca anlaşılabılır bir durum olsa gerektir. Tam bu noktada, en fazla kullandığı Makyavelyan kavram olan *virtù*'yu yeniden hatırlamak gerekir. Machiavelli, muhtemelen,

güçlü bir devlet yapılanması için hem yöneticiler hem de yurttaşlardan beklediği *virtù* doğrultusunda kendi üzerine düşenleri, ciddi bedeller ödemek pahasına hayatı boyunca açık sözlülükle dile getirmiştir.

Kaynakça

Ağaoğulları, M.A. (1993). Siyasal Ahlak ve Devlet. *Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık*. (Der. T. Alkan). Ankara: Bilgi Yayınevi, 283-289.

Ağaoğulları, M.A. ve L. Köker (1997). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ağaoğulları, M.A. (2011). Niccolò Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. (Ed. M. A. Ağaoğulları). İstanbul: İletişim Yayınları, 319-344.

Akal, C. B. (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*. İstanbul: Engin Yayınları.

Akal, C. B. (2012). Machiavelli, Makyavelizm ve Meşruiyet Sorunu. *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. (Haz. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 26-42.

Akal, C. B. (2017). *Hukuk Nedir?* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Akal, C. B. (2018). Machiavelli'nin Cumhuriyeti ve Cumhuriyetleri. *Felsefelogos*, (69), 45-57.

Althusser, L. (2010). *İki Filozof: Machiavelli-Feuerbach*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Alkan, T. (1993). *Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İ. Savaşır). 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

Arnhart, L. (2018). *Platon'dan Pinker'a Siyasî Düşünce Tarihi*. (Çev. A. K. Bayram ve M. E. Okutan). Ankara: Adres Yayınları.

Armaner, T. (2012). Machiavelli, Fichte ve Siyasal Erdem. *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. (Haz. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 96-103.

Avis, P. (2016). *Foundations of Modern Historical Thought*. New York: Routledge.

Beriş, H. E. (2014). *Egemenlik: Bir Kavramın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. İstanbul: Tezkire Yayınları.

Berlin, I. (2016). *Akıntıya Karşı: Fikirler Tarihi Üzerine Denemeler*. (Yaz. Haz. H. Hardy). (Çev. E. Erbatur) İstanbul: Profil Yayınları.

Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi*. (Çev. N. Arat). İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Celenza, C. S. (2015). *Machiavelli: A Portrait*. Cambridge & London: Harvard University Press.

- D'Entreves, A. P. (1967). *The Notion of The State: An Introduction to Political Theory*. London: Oxford University Press.
- D'Entreves, P. (2000). Devlet Kavramı. (Çev. B. Baysal). *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). Ankara: Dost Yayınları, 193-211.
- Dobbelaere, B. (2015). Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (Der. M. A. Kirman ve. İ. Çapçıoğlu). (Çev. M. S. Ünal). Ankara: Otto Yayınları, 57-74.
- Dumont, L. (2000). Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XIII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet. *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). (Çev. H. Tufan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 141-174.
- Dupouey, P. (1998). Niccolo Machiavelli: İtalya'nın Çöküşüne Karşı Devletin Hizmetinde. Machiavelli, N. *Hükümdar*. (Çev. H. Karabulut). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Femia, J. V. (2004). *Machiavelli Revisited*. Cardiff: University of Wales Press.
- Fontana, B. (2013). *Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*. (Çev. O. Gayretli). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Ulus Devlet ve Şiddet*. (Çev. C. Atay). İstanbul: Devin Yayınları.
- Goody, J. (2015). *Rönesanslar*. (Çev. B. Tırnakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gramsci, A. (2018). *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*. (Çev. P. Esin). 2. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kardeş, E. (2017). Machiavelli: Barışı Sevmek ve Savaşmayı Bilmek. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (24), 337-352.
- King, R. (2011). *Machiavelli: İktidar Filozofu*. (Çev. V. Atmaca). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Lucchese, F. D. (2015). *The Political Philosophy of Niccolò Machiavelli*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lucchese, F. D. (2016). *Machiavelli ve Spinoza'da Çatışma, Güç ve Çokluk*. (Çev. O. Güner). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Machiavelli, N. (t.siz). *Komplolar ve Karşı Komplolar Tarihi*. (Çev. A. B. Hasan). İstanbul: Özne Yayınları.
- Machiavelli, N. (1998). *Hükümdar*. (Çev. H. Karabulut). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Machiavelli, N. (2011). *Orta Elçilikler-Mektuplar*. (Çev. A. Tolga). İstanbul: Say Yayınları.
- Machiavelli, N. (2015). *Komplolar Üzerine*. (Çev. B. Yalçinkaya). İstanbul: Fabula Kitap.
- Machiavelli, N. (2017). *Siyaset Üzerine Konuşmalar*. (Çev. H. Zengin). 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Machiavelli, N. (2018a). *Askerlik Sanatı*. (Çev. N. Güvenç). 3. Baskı. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Machiavelli, N. (2018b). *Prens*. (Çev. K. Atakay). 21. Basım. İstanbul: Can Yayınları.

Mansfield, H. C. (1998). *Machiavelli's Virtue*. Chicago & London: Chicago University Press.

Nederman, C. (2019). Niccolò Machiavelli. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2019 Ed.), (Ed. E. N. Zalta), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/machiavelli/>>. (12.08.2019)

Newell, W. R. (2019). *Tiranlar: Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi*. (Çev. D. Şendil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pierson, C. (2011). *Modern Devlet*. (Çev. N. Kutluğ ve B. Erdoğan). İstanbul: Chiviya-zıları Yayınları.

Roberts, J. M. (2010). *Avrupa Tarihi*. (Çev. F. Aytuna). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Özkan, M. (2019). *Modern-Demokratik Devlette Siyasal Temsil*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Özmkas, U. (2019). *Prens: Machiavelli'nin Muazzam Muamması*. İstanbul: İletişim Ya-yınları.

Pitkin, H. F. (1999). *Fortune is a Woman: Gender & Politics in The Thought of Niccolò Machiavelli*. Chicago & London: Chicago University Press.

Poggi, G. (1991). *Çağdaş Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev. Ş. Kut ve B. Toprak). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Poggi, G. (2007). *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. (Çev. A. Babacan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Salisburyli John (1969). Devlet Adamının Kitabından Seçme Parçalar. (Çev. N. Çolakog-lu). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 1: Eski ve Ortaçağlar*. (Der. M. Tunçay). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Schulze, H. (2005). *Avrupa'da Ulus ve Devlet*. (Çev. T. Binder) İstanbul: Literatür Ya-yınları.

Schmitt, C. (2000). Soyut ve Çağa Bağlı Kavram Olarak Devlet. *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). (Çev. B. E. Oder). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 245-254.

Schmitt, C. (2002). *Siyasi İlahiyat*. (Çev. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayın-ları.

Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı*. (Çev. E. Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları.

Skinner, Q. (2002). *Machiavelli*. (Çev. C. Atila) İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Skinner, Q. (2014). *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri, Birinci Cilt: Rönesans*. (Çev. E. Buğlalılar ve B. Yıldırım) Ankara: Phoenix Yayınları.

- Smith, P. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı: Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*. (Çev. S. Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strauss, L. (1958). *Thoughts on Machiavelli*. Glencoe: Free Press.
- Strauss, L. (2000). *Politika Felsefesi Nedir?* (Çev. S. Z. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Türk, H. B. (2016). Niccolo Machiavelli. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (Ed. H. E. Beriş ve F. Duman). Ankara: Orion Yayınları, 307-350.
- Türk, H. B. (2017). “Michel Foucault’nun Machiavelli’i”: Yönetimsellik Bağlamında Foucault’nun Machiavelli Okumasına Bir Bakış. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (23), 37-56.
- Viroli, M. (1992). *From Politics To Reason of State: The Acquisition and The Transformation of the Language of Politics 1250-1600*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Viroli, M. (1997). *Vatan Aşkı: Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Viroli, M. (2010). *Machiavelli’s God*. (Tr. A. Shugaar). Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Viroli, M. (2014). *Redeeming The Prince: The Meaning of Machiavelli’s Masterpiece*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2009). *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. (Çev. H. Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wilson, B. (2015). Sekülerleşme. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (Der. M.A. Kirman ve. İ. Çapçioğlu). (Çev. A. Bayer). Ankara: Otto Yayınları, 9-24.
- Wood, M. E. (2012). *Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans’tan Aydınlanma’ya Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. (Çev. O. Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.
- Zelyüt, S. (2012). Makyavelyan Virtù. *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. (Haz. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 51-62.
- Zuckert, C. H. (2017). *Machiavelli’s Politics*. Chicago: Chicago University Press.

